

Elena MITROFAN*

PROBLEMA IMAGINAȚIEI ÎN CRITICA RAȚIUNII PURE

Résumé

Le problème de l'imagination en Critique de la Raison Pure

Résumé: Chez Kant, l'imagination reçoit une nouvelle détermination. Intermédiaire entre âme et entendement, elle organise les règles des facultés qui composent la connaissance. Dans la *Critique de la Raison Pure* on ne poursuit pas la réponse à la question *qu'est-ce que l'imagination* mais à *quoi ca sert*. Et l'enjeu de l'imagination réside dans son statut de source des syntèses, nous la trouvons donc, comme point de départ de la chaîne de la formation de la raison pure. Par la capacité d'unification et de médiatisation de l'imagination, chez Kant il n'existe pas de connaissance sans imagination, qui a, dans son oeuvre, un sens ontologique, par elle se révélant l'essence de l'être, de la pensée, de la temporalité.

Mots clés: imagination, syntèse, entendement, schème

Imaginația are în filosofia lui Kant o dimensiune de prim rang. Ea devine, îndeosebi în *Critica Rațiunii Pure*, liantul care face posibilă cunoașterea și tot ea este cheia prin care ființa se revelează dincolo de dualitatea clasică sensibilitate-intelect, prin privilegierea unității. În studiul de față dorim să vedem în ce măsură imaginația se revendică ontologiei și filosofiei transcendente și care este sensul pe care îl capătă în urma acestei apartenențe.

Unii cercetători afirmă că imaginația nu are un statut explicit în opera lui Kant, se vorbește despre „caracterul ascuns” al imaginației (pe care însuși filosoful a numit-o „artă ascunsă”¹) și aceasta pentru că:

1. nu este prezentă în tabla alcătuită de Kant la *Critica facultății de judecare* unde se face o descriere a tuturor facultăților superioare în unitatea lor sistematică, imaginația fiind „asociată direct sau indirect tuturor facultăților

* Absolvent al Facultății de „Științe și Litere”, MA al Facultății de Istorie-Filosofie-Teologie, Universitatea Dunărea de Jos Galați, drd. al Facultății de Filosofie, Universitatea București.

¹ Immanuel Kant, 1994, *Critica rațiunii pure*, (CRP) trad. Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, Editura IRI, București, revizuită și corectată de Ilie Pârvu (consultată în manuscris, citată conform paragrafelor): „acest schematism al intelectului nostru cu privire la fenomene și la forma lor este o artă ascunsă în adâncimile sufletului omenesc, ale cărei adevărate mecanisme cu greu le vom putea smulge vreodată naturii pentru a le putea pune în fața ochilor” A141.

ființei umane, conceput ca suflet încarnat într-un corp”.² Ar fi deci nu o facultate a facultăților, nici un *summum* al acestora ci, vom vedea, ea organizează regulile lor specifice, se manifestă în multiplicitatea de structuri care compun cunoașterea;

2. Kant se pare că nu a fost deloc preocupat de natura imaginației, ci mai curînd de scopul acesteia, prin imaginație se ajunge la ceva, nu în sensul unui vector sau al unei punți care face o trecere, ci ca o compunere de forțe. În filosofia lui Kant nu vom găsi răspuns la întrebarea ce este imaginația, ci la ce servește ea, care este rolul ei;

3. imaginația nu este menționată ca titlu nici unui capitol sau secțiune, cu toate acestea, dacă ne aplecăm asupra ocurențelor acestui cuvînt în ansamblul operei lui Kant, este relevant pentru a justifica interesul asupra importanței acestei noțiuni³.

Imaginația – lege a mișcării

Câmpul semantic pe care această noțiune îl dezvoltă impune ideea unei acțiuni, a unei forțe care leagă, organizează, ordonează, unifică, ține împreună, ea conține regula unei mișcări interioare și reprezintă caracterul fundamental al acesteia. Ca putere activă în acest sens, imaginația are la Kant determinări filosofice absolut noi. Heidegger avînd în vedere traseul acestei mișcări interioare, a vorbit de funcția mediatoare, formatoare, creatoare, productivă, unificatoare, toate acestea trimițînd la un dinamism absolut necesar unității sensibilitate-intelect.

Imaginația, ca și la Aristotel, se plasează într-o zonă intermediară, ea nu este nici funcție particulară a intelectului, nici a sufletului, între sensibilitate - percepție și intelect - gândire, imaginația *se bucură de o independență caracteristică*⁴.

În cadrul dualității fundamentale în care ființa este plasată, materie-spirit, suflet-corp, sensibil-inteligibil, imaginația joacă un dublu rol central: ca importanță - fără ea nefiind posibilă cunoașterea - și ca forță ce pune cei doi poli ai dualității împreună. Aceasta este exprimată la Kant prin opoziția

² Stephane Barbery, 1994, *L'imagination chez Kant*, articol <http://www.barbery.net/philo/imho/imagination-kant.htm> (adresă consultată la 12.03.2009).

³ Imaginația - 124 ocurențe în *Critica Rațiunii Pure*; 128 în *Critica Facultății de Judecare*; 96 în *Antropologia din punct de vedere pragmatic*, în operele morale aparițiile sunt nesemnificative, 3 ocurențe în *Întemeierea metafizicii moravurilor*, 7 în *Critica Rațiunii Practice*, cf. Stephane Barbery, 1994, (adresă consultată la data de 10.03.2009).

⁴ Heidegger, 1953, *Kant et le probleme de la metaphysique*, Gallimard, p. 187 (traducerea citatelor în limba română, ne aparține).

sensibilitate (caracterizată printr-o *pasivitate receptivă*) – intelect în genere (activitate spontană).

Sensibilitatea este o capacitate pasivă de a primi impresii, ea ține de un câmp neorganizat (noi nu cunoaștem nimic din lucrul în sine), în schimb reprezintă condițiile de posibilitate ale experienței și oferă intelectului obiectele ce vor fi subsumate conceptelor.

Intelectul reprezintă capacitatea de a forma concepte, de a aduce obiectele sub acestea și de a crea inferențe. Această întrețesere a celor doi poli prin care ajungem la cunoaștere și problema validității obiective a gândirii își găsesc o explicație la Kant și în rolul esențial pe care îl joacă imaginația în convergența lor. Acesteia îi sunt atribuite determinări ce țin de virtutea activă, ce descompune și unifică, a fiecărei surse a cunoașterii în parte:

„Ceea ce leagă multiplul intuiției sensibile este imaginația care depinde de intelect în ce privește unitatea sintezei ei intelectuale și de sensibilitate în ce privește multiplicitatea aprehensiunii.”⁵

Heidegger face o distincție între intuiția finită și infinită la Kant, și găsește propriu intuiției umane incapacitatea de a da prin ea însăși un obiect. Din acest motiv, ea este receptacol a ceea ce îi este furnizat, *esența sensibilității*, spune Heidegger, fiind tocmai această finitudine a intuiției. La Kant întâlnim „un concept ontologic și nu senzualist al sensibilității”⁶. Tocmai pentru că intuiția empirică nu se confundă în mod necesar cu sensibilitatea, rămâne deschis câmpul sensibilității non empirice, prin aceasta a intuiției pure. În acest fel Heidegger consideră că a răspuns Kant la întrebarea: cum poate fi intuit obiectul dacă nu omul l-a creat? Cunoașterea noastră nu este creatoare în ordine ontică, ci ontologică. Pentru ca această intuiție să ajungă la formarea de judecăți, se produce o suită de sinteze, pe care Heidegger le numește: 1. *veritativă (sensibilitate-intelect)*; 2. cea a reprezentărilor conceptului („conceptele vorbesc despre obiect prin predicate ale gândirii pure”⁷), numită *sinteză predicativă* și 3. *sinteza apophantică*, cea care leagă în judecată subiectul de predicat. În această tripartiție, *prima le*

⁵ Kant, CRP, B161.

⁶ Heidegger, *op. cit.* p.87.

⁷ CRP, A88.

înglobează pe celelalte două într-o unitate structurală de sinteze⁸. Aceasta este după Heidegger imaginația ca sinteză originară.

Dacă la Aristotel imaginația este o capacitate de a avea „experiențe sensibile non standard”⁹ (și se disting trei tipuri de imaginație: rațională (*logistike*), deliberativă (*bouleutike*) și sensibilă (*aisthetike*), la Kant ea este centru al posibilității cunoașterii și distingem: imaginația ca sursă a sintezei, productiv creatoare, și cea reproductiv-asociativă. Această plasare mediană a imaginației prin care ne formăm lumea la care avem acces, face ca filosofia lui Kant să tindă către o poetică în sensul instaurării unei zone de captare a esențelor prin care omul cunoaște și se cunoaște integral. Imaginația are aici un sens ontologic. Ea creează posibilitatea întemeierii existenței mele, a sinelui meu identic. În urma acestor determinări, Kant aduce imaginația în sfera necesarului, nu există cunoaștere fără imaginație, nu există concepere a ființei despre ea înseși fără imaginație. Imaginația este esența ființei. Ființa este într-un fel, opera imaginației. Și pentru că *la baza oricărei necesități se află întotdeauna o condiție transcendentă*¹⁰ și, de asemenea, pentru că obiectele cunoașterii sunt determinate *a priori*, **în raport cu** experiența și nu determinată de ea, imaginația care face posibilă cunoașterea aparține filosofiei transcendente.

Determinări ale imaginației

Kant introduce imaginația în *Critica Rațiunii Pure* prin plasarea ființei în temporalitate și crează o relație *poietică* a acesteia cu timpul, în sensul originar al termenului, de a produce, a crea. Dealtfel, unii cercetători se întreabă dacă activitatea de sinteză a imaginației nu se reduce de fapt la activitatea de unificare a timpului. Heidegger o consideră drept unitate a existenței umane, proiectând structurile proprii sale temporalități.

Imaginația este subtil menționată încă din *Prefața ediției a doua* din CRP, ca o capacitate de instaurare a timpului în ființă:

„Această conștiință a existenței mele în timp, este deci legată identic cu conștiința unei relații cu ceva în afară de mine, și este deci experiență și nu ficțiune, simț și nu imaginație, ceea ce leagă inseparabil simțul extern cu simțul meu intern, căci simțul extern este în sine o relație a intuiției cu ceva real, existând înafara mea, și realitatea lui, spre deosebire de imaginație nu se întemeiază decât pe faptul că el trebuie legat

⁸ Heidegger, *op. cit.*, p. 90

⁹ Aristotel, 1989, *De L'Âme, (De Anima)*, 1989, traducere de A. Jannone și E. Barbotin, Editura „Le belles Lettres”, Paris, p. 106.

¹⁰ Kant, CRP, p. 186

indisolubil cu experiența internă însăși, ca condiție a posibilității ei ceea ce are loc aici.”¹¹

În *Analitica transcendențială*, imaginația face parte din *geneza esenței rațiunii pure și finite*¹², în aceasta constă, după Heidegger, miza acestui capitol, traseul acestei construiri revelând structura esențială a ontologiei. Ea are o determinare care îi va impune cu putere o sarcină indispensabilă și atotcuprinzătoare:

1. Ca funcție a sufletului și, sursă a sintezei fiind, ca act al intelectului. „Sinteza ca atare este efectul imaginației, al unei funcții oarbe dar indispensabile a sufletului fără care nu am avea niciodată și niciunde o cunoaștere dar de care numai rareori suntem conștienți”¹³.
2. Ea aparține și facultății de intuire, ca facultate a cunoașterii ținând de sensibilitate: „imaginația este capacitatea de a reprezenta în intuiție un obiect chiar și în absența lui. Fiindcă orice intuiție a noastră este sensibilă, imaginația în virtutea condiției subiective sub care numai ea poate să ofere conceptelor intelectului o intuiție corespunzătoare, aparține sensibilității”¹⁴.
3. Ca facultate a cunoașterii ține în egală măsură și de intelect, fiind act transcendențial al spiritului: „sinteza reproductivă a imaginației aparține acțiunilor transcendente ale minții și, luându-le în considerare, vom numi și această capacitate, capacitatea transcendențială a puterii de imaginație”¹⁵.

Imaginația sau cum aparținem timpului

1) Imaginația sursă a sintezei

a) În *Analitica transcendențială*, secțiunea a III-a, găsim explicitat sensul kantian al imaginației.

Vom pleca de la cadrul originii conceptelor și principiilor intelectului pur. Găsim o perspectivă schimbată la Kant, astfel încât obiectul care este dat sensibilității prin intuiții sensibile, este gândit de intelect prin concepte. Există o mișcare dinăuntru spre exterior, obiectul se orientează după natura

¹¹ Kant, CRP, *Prefața ediției a doua*, Bxl.

¹² Heidegger, *op. cit.*, p. 102.

¹³ Kant, CRP, A142.

¹⁴ *Ibidem*, A142.

¹⁵ *Ibidem*, A102.

capacității noastre de intuire. Modul în care cunoaștem obiectele și experiența are la Kant o regulă pre-existentă în ființă prin care se realizează intuirea lucrurilor, și aceasta, la rândul ei, se exprimă în concepte. Încă din *Introducere*, Kant spune că *putem să cunoaștem despre lucruri, a priori, numai ce noi înșine punem în ele*. Prin această metodă se explică posibilitatea unei cunoașteri *a priori* și se deduce originea conceptelor în intelect, *pure și neamestecate*, în mod necesar corelate între ele printr-o Idee, determinându-se astfel *a priori* locul fiecărui concept.

Această corelare a conceptelor aduce intelectul la judecată, iar prin judecăți se ajunge la cunoașterea unui obiect. Judecățile sunt mijlocite, nu de obiect, ci de *reprezentarea unei reprezentări a acestuia* fiind funcții ale unității în reprezentarea noastră.

Unitatea reprezintă deci o dublă corelare: a conceptelor între ele, și a ordonării reprezentărilor diverse sub una singură. După unitate, sinteza este cea care ordonează reprezentările noastre în cunoștințe. Și orice unitate presupune în prealabil o sinteză. Multiplul îl reprezintă diversitatea locului pe care fiecare concept îl ocupă în intelect. Sinteza prelucrează multiplul: îl analizează și îl organizează. Aceste operații prin care se produce sinteza au ca element ordonator imaginația:

„Sinteza ca atare este efectul imaginației, al unei funcții oarbe dar indispensabile a sufletului fără care nu am avea niciodată și niciunde o cunoaștere dar de care numai rareori suntem conștienți”.¹⁶

Acest paragraf caracterizează imaginația ca activitate sintetică și în plus ea capătă deja aici un statut, ca funcție a sufletului.

Imaginația este sursă a tuturor sintezelor. Am văzut că orice acțiune de legare, unire, ordonare, se produce în intelect. Imaginația ar fi deci un act al intelectului. Ea are aici funcție generatoare și unificatoare. Imaginația este operantă încă prin acea regulă pre-existentă prin care se produce intuirea intuițiilor și conține regulile de ordonare. Ea însă nu numai ordonează reprezentările, ci participă la constituirea acestor reprezentări. De aceea sinteza este numită de Heidegger *act al reprezentării*¹⁷. Ea face posibilă formarea unei unități esențiale. Imaginația acționează în articularea structurii sintezei, ea reprezintă și sintaxa și semantica ei și mai departe se instituie ca necesară pentru a face posibilă structura cunoașterii. Înainte de *Deducția conceptelor pure ale intelectului*, Kant plasează strategic *imaginația* ca sursă a oricărei sinteze, pentru că ea va presupune astfel o relație esențială cu

¹⁶ *Ibidem*, A142.

¹⁷ Heidegger, *op.cit.*, p. 121

intuiția și intelectul, importantă pentru explicarea unității judecăților și prin aceasta, găsirea tuturor funcțiilor intelectului.

Pentru legitimarea unei cunoașteri a priori a tuturor obiectelor există, spune Kant, trei imperative:

„Primul lucru care trebuie să ne fie dat pentru ca o cunoaștere *a priori* a tuturor obiectelor să devină posibilă este multiplul intuiției pure; al doilea este sinteza acestui multiplu prin imaginație, dar ea nu dă încă nici o cunoștință. Conceptele care dau acestei sinteze pure *unitate* și constau exclusiv în reprezentarea acestei unități sintetice necesare, formează al treilea lucru cerut pentru cunoașterea unui obiect care se prezintă; ele se întemeiază pe intelect.”¹⁸

Imaginația este aparent aici al doilea element. Ca sursă a sintezelor, ea este deasemenea la originea celorlalte două în tripartiția cunoașterii. Heidegger dă acestei poziții centrale o semnificație structurală în sensul că ea este punctul prin care celelalte două își găsesc justificarea¹⁹. El vede aici manifestarea unui caracter identic al sintezei pure în toate momentele sintetice ale intuiției și intelectului. Deci aceeași imaginație acționează în toate sintezele ce privesc sursele cunoașterii.

Între sinteza este un efect al și sinteză prin imaginație, este o diferență pe care am putea să o explicăm astfel: în primul caz imaginația generează sinteza, este o sursă a ei, în cel de-al doilea o mediază, întemeiază posibilitatea unei cunoașteri, ea fiind sursa unității intuițiilor și a judecăților. Imaginația are un dublu rol, ea generează și realizează sinteza. Aceste trei imperative corespund celor trei surse ale cunoașterii și celor trei sinteze ale imaginației.

b) În *Deducția transcendențială* găsim două tripartiții care privesc sursele cunoașterii:

„Sunt trei surse originare (capacități sau puteri ale sufletului) care conțin condițiile posibilității oricărei cunoașteri și care, la rândul lor, nu pot fi derivate din nici o altă capacitate a minții, anume: simțul, imaginația și

¹⁸ Kant, CRP, A79.

¹⁹ „en elle (en imagination) la synopsis pure et la synthese reflechissante pure se rencontre et s'imbriquent”, Heidegger, *op. cit.* p. 123.

apercepția. Pe ele se întemeiază: 1. sinoptica întemeierii multiplului *a priori* prin simț; 2. sinteza acestui multiplu prin imaginație; 3. unitatea acestei sinteze prin aperccepția originară.²⁰

„Aceasta (spontaneitatea) este principiul unei triple sinteze, care se prezintă necesar în orice cunoaștere: anume, sinteza aprehensiunii reprezentărilor ca modificări ale minții în intuiție, aceea a reproducerii acestor reprezentări în imaginație, și aceea a recunoașterii lor în concept. Aceste trei sinteze conduc la trei surse subiective de cunoaștere, care fac posibil însuși intelectul și prin acesta orice experiență, considerată ca un produs empiric al intelectului.”²¹

Aceste două modalități de punere în lumină a imaginației constituie problema condiției necesare care face ca receptivitatea să fie posibilă, a existenței unui raport între concepte și obiecte, ele reprezintă în fond, tema *Deducției transcendente a categoriilor* pe care Heidegger o vede a fi *formarea originară a unității esențiale a cunoașterii ontologice*²².

Simțul, sursă originară și care să poată conține o activitate sintetică, se referă la percepție, la intuiția pură; pe aceasta din urmă, astfel înțeleasă, se poate întemeia sinoptica multiplului, adică unirea acestuia în intuiția pură. Imaginația este activitatea sintetică din care derivă unitatea; iar aperccepția pură este unitatea transcendentală a conștiinței de sine. Aceste trei surse ar avea corespondent cele trei sinteze. Simțului i-ar corespunde sinteza aprehensiunii reprezentărilor, imaginației, cea a reproducerii, iar aperccepției, recunoașterea reprezentărilor în concept.

Sinteza multiplului intuiției sensibile este numită și figurativă, iar când aceasta se raportează la unitatea originar-sintetică a aperccepției, este numită sinteza transcendentală a imaginației. Imaginația determină *a priori* simțul în ce privește forma lui în conformitate cu unitatea aperccepției; rezultă de aici că imaginația este o capacitate de a determina *a priori* sensibilitatea. Sinteza transcendentală a imaginației va fi numită și sinteza sensibilității în conformitate cu categoriile. Fiind un act al spontaneității, determinant și nu determinabil, Kant o numește *imaginație productivă*. Fără sinteza multiplului nu există intuiții determinate și fără acestea conceptele sunt vide. Conștiința determinării simțului intern este posibilă prin acțiunea transcendentală a imaginației.

²⁰ Kant, CRP, A95.

²¹ *Ibidem*, A97.

²² Heidegger, *op.cit.*, p. 102.

Aprehensiunea posedă deja o relație esențială cu imaginația²³. Sinteza aprehensiunii este analiza și organizarea multiplului în vederea formării unității intuiției, adică acest multiplu trebuie să ajungă a fi reprezentat. Prima sinteză este responsabilă de prima reprezentare. Urmând regula stabilită, dacă multiplul este dat *a priori*, avem sinteză pură a aprehensiunii.

Sesizarea reprezentărilor multiple în succesiunea lor este datorată sintezei reproductive a imaginației, care conține la rândul ei două sinteze: sinteza empirică a imaginației și sinteza completă a reproducerii care este numită și transcendentală, aparține acțiunii transcendente a minții, de aici capacitatea transcendentală a puterii de imaginație.

Recogniția este conștiința seriilor de reprezentări. Este cea mai dezvoltată de Kant și ea se constituie ca punct de împlinire și în același timp de determinare a primelor două sinteze, care pot fi considerate pre-categoriale²⁴. Abia sinteza recunoașterii reprezentărilor în concept face apel la o unitate bine determinată. Această sinteză parcurge două etape: trecerea la unitatea conceptului și apoi la unitatea apercepției. Aprehensiunea, reproducerea și recogniția presupun deja o sinteză prealabilă, ele nu sunt posibile decât prin forma activă a imaginației. Acțiunea acesteia trasează drumul către unitatea care constituie conceptul unui obiect. Există o unitate prin sinteza multiplului, o unitate în reproducerea multiplului care face posibil un concept ca regulă a intuiției, în sensul că, raportat la un fenomen, el reprezintă reproducerea necesară a multiplului lui, și o unitate a conștiinței sintezelor menționate. Unitatea este întotdeauna produsul unei sinteze. Heidegger afirmă că nu trebuie văzută tripla sinteză ca și cum aprehensiunea, reproducerea, recogniția sunt supuse unei sinteze, nici că fiecare din ele realizează o sinteză ci că sinteza originară are caracterul aprehensiunii, al reproducerii, al recogniției. El problematizează în jurul acestei triple sinteze făcând câteva supoziții: această tripartiție are o legătură cu tripla unitate a timpului ca prezent-trecut-viitor sau cu tripla unitate a cunoașterii pure,

²³ „Este deci în noi o putere activă a sintezei acestui multiplu pe care o numim imaginație, iar acțiunea exercitată de ea, nemijlocit în percepții o numesc aprehensiune”, Kant, CRP, A120.

²⁴ După Stephane Barbery, *op. cit.*

intuiție pură-imaginație pură-intelect²⁵? O altă întrebare ar fi dacă imaginația nu este un element printre altele sau stă la rădăcina intuiției și conceptului. S. Barbery susține că trebuie făcută o alegere între interpretarea imaginației ca sursă a tuturor sintezelor și imaginația ca funcție de reproducere în analiza demersului kantian.

Este vorba despre o sinteză care include în structura ei alte sinteze, dar acestea nu rezultă unele din altele ci contruiesc, fac posibilă cunoașterea. Imaginația este prezentă și în multiplul intuiției, sinteza și unitatea lui. Prin cele trei sinteze se dezvăluie relația imaginației cu timpul și prin aceasta caracterul temporal al acestora.

c) Imaginația - sursă a unității conceptelor

Conceptele, după cum am văzut, reprezintă condiții *a priori* ale posibilității experienței. Kant critică teoria lui Hume afirmând că acestuia nu i-a trecut prin minte că „intelectul ar putea fi eventual prin aceste concepte, el însuși autorul experienței în care se găsesc obiectele lui”²⁶. Autor al experienței în sensul că există în noi ceva care face legătura între concepte și obiecte: „noi nu ne putem reprezenta ceva decât unit în obiect, fără a fi legat noi înșine acest ceva mai înainte și că între toate reprezentările, legătura este singura care nu poate fi dată de obiecte ci poate fi efectuată numai de subiectul însuși, pentru că ea este un act al spontaneității lui”²⁷. Cum legătura este reprezentarea unității sintetice a multiplului, și cum am arătat că imaginația este în acest fel originară și egală pentru toate tipurile de legături pe care intelectul le face, aceasta va fi deci și sursa unității conceptelor.

Sunt teze care susțin că tabla de categorii ale intelectului nu reprezintă decât niște categorii ale imaginației, prin aceasta întreaga cunoaștere fiind posibilă datorită imaginației și atunci raționalismul lui Kant este criticat ca un fals raționalism și această teorie subtilă a imaginației este bănuită că duce spre empirism și nihilism²⁸. Ce s-ar putea răspunde unei astfel de critici?

Problema unității conceptelor este problema posibilității intelectului. Dacă categoriile intelectului ar fi categorii ale imaginației, atunci imaginația ar avea ca scop crearea unor reprezentări care mi-ar da un indiciu pentru a spune *Eu*. Aș avea conștiința de sine. Ele nu ar acoperi însă, toate

²⁵ Heidegger, *op.cit.*, p. 232

²⁶ Kant, CRP, A95.

²⁷ *Ibidem*, B130.

²⁸ Sylvain Zac, 1986, *F. H. Jacobi et le problème de l'imagination chez Kant* în *The Age of Enlightenment*, Archives de philosophie, vol. 49, n. 3, pp. 453-482.

reprezentările mele. E ca și cum toată teoria curentului electric nu ar servi decât pentru a măsura și a mă încredința că printr-un fir trece curent nu și pentru a se aprinde eventual becul. Fără imaginație, spune Kant, nu am avea niciodată cunoaștere. Imaginația face prin unitatea conceptelor trecerea de la unitatea sintetică la unitatea analitică. Ea este cea care aduce multiplul la unitate, toate diversele legături sunt de fapt una. Înțelese precum categorii ale imaginației, conceptele ar trebui să cuprindă diverse reprezentări în una singură, legate într-o reprezentare atotcuprinzătoare, comună, și nu e deloc așa. Prin categorii ale imaginației am avea de a face numai cu fenomene, nu am avea acces la lucrurile în sine. Condițiile formale nu ar mai întâlni obiectele intuiției sensibile. Categoriile aparțin capacității de reprezentare și nu celei de a realiza legătura, sinteza, ea „nu poate fi dată de obiecte ci poate fi efectuată numai de subiectul însuși”²⁹.

Pentru a demonstra care este forma științifică a tuturor cunoștințelor raționale, Kant explică cum se face legătura în interiorul claselor de concepte între categorii și cum din primele două din fiecare clasă este dedusă a treia: De două ori însă, filosoful afirmă că, pentru a înțelege cauzele acestor legături „avem nevoie de un act special al intelectului, că unirea primului concept cu cel de-al doilea pentru a-l produce pe al treilea, reclamă un act special al intelectului”³⁰. Nu imaginația este oare cea responsabilă de această înțelegere? Concordanța între forma diverselor judecăți și tabelul funcțiilor logice este asigurată de activitatea imaginației.

d) Imaginația și timpul

Kant a gândit ființa în temporalitate, făcând din posibilitățile ei de cunoaștere prin rațiune o realitate cu validitate obiectivă. Validitatea obiectivă a sintezei și posibilitățile de existență ale obiectelor sunt date de spațiu și timp ca intuiții pure. Imaginația reprezintă regula sintezei. Intuiția reprezintă condițiile de existență ale obiectelor, ea nu are nevoie de funcțiile gândirii pentru aceasta. Funcțiile gândirii organizează conformitatea acestor condiții de existență, ele nu produc obiectul ci condițiile de existență ale gândului care să corespundă intuiției. Sinteza fundamentală care se produce

²⁹ Kant, CRP, B130.

³⁰ *Ibidem*, B111.

între sensibilitate și intelect, posibilitatea de existență a obiectelor în intuiție, reprezintă fundamentul acestora în ce privește forma. Timpul, spune Heidegger, nu este un câmp în care imaginația se angajează pentru nevoile pe care le are - aceea de a cunoaște, ci imaginația transcendentă ca origine a timpului este timpul originar.³¹ Aceasta înseamnă că sinteza este esențial legată de timp și toate reprezentările noastre sunt supuse timpului.

Timpul este la Kant intuiție pură, adică este universal și *a priori*, dar pentru că orice aplicare a categoriilor la sensibil este determinată de timp el se va regăsi și în intuiția empirică a oricăror reprezentări prin senzație. Deci posibilitatea unei intuiții fie pură, fie empirică, trebuie supusă condițiilor formale ale timpului. Prima sinteză nu ar putea să parvină la formarea de reprezentări ale multiplului „dacă mintea nu ar distinge timpul în seria impresiilor succesive”³². Inițierea timpului face posibilă legarea impresiilor. Această *putere activă* de legare a multiplului este numită imaginație, acțiunea ei, aprehensiune. Cum orice act de legătură presupune reprezentarea prealabilă a unității și unitatea este produsul sintezei, putem spune că imaginația formează timpul sau, mai bine, instaurează timpul în ființă și ființa în timp. Cum survine timpul ca intuiție pură? Prin imaginația transcendentă. „Timpul ca intuiție pură formează spontan ceea ce intuiește. Acesta este caracterul integral al timpului”³³. Astfel, prin intuiția pură nu ar exista succesiuni de timp dacă nu ar exista sintezele imaginației.

În sinteza reproducerii, reprezentările succesive trebuie să se asocieze între ele pentru a forma o legătură între aceste diverse reprezentări, astfel încât să se poată face trecerea de la una la alta. Această trecere este numită de Heidegger *aducere în prezent*³⁴ sau reproducere. În acest sens, prima sinteză este văzută ca formând trecutul, a doua prezentul, cea de-a treia viitorul, sau altfel spus modurile de „a forma, reproduce și preforma imagini”³⁵. Act formator în sensul că în imaginație se găsește posibilitatea obiectului, avem o reprezentare a lui, de reproducere, această reprezentare capătă un sens, preformare sau constituirea obiectului.

S. Barbary aduce două critici celei de-a treia sinteze: în primul rând, dacă sinteza reproductiv-asociativă este indispensabil legată de cea a aprehensiunii, se ajunge la o aporie, aceea de a presupune repetiția ordonată a

³¹ Conform Heidegger, *op. cit.*, p. 231.

³² Kant, CRP, A100.

³³ Heidegger, *op. cit.*, p. 230-231.

³⁴ *Ibidem*, p. 236.

³⁵ *Idem*, p. 141.

evenimentelor, pe care Kant nu poate decât să o inducă, deschizând prin aceasta o breșă în idealismul transcendențial. În al doilea rând, autorul găsește insurmontabilă problema statutului imaginii. La Kant imaginea, reprezentarea, este ca un dat, „e o construcție sintetică pre-categorială, pe care imaginația productivă trebuie să o recunoască. Această concepție nu este posibilă pentru că orice construcție presupune categoriile”.³⁶ *Schematismul* reia aceste probleme și încearcă să le lămurească.

e) Rolul imaginației în formarea schemei

Un obiect conținut sub un concept înseamnă că reprezentarea celui dintâi trebuie să fie conținută în, și omogenă cu reprezentarea celui de-al doilea. Cum însă poate exista omogenitate între conceptele pure ale intelectului și intuițiile empirice, și cum pot fi aplicate cele dintâi fenomenelor este o întrebare al cărei răspuns implică din nou rolul imaginației. Pentru a exista o punte de legătură între cele două, trebuie să existe o forță mijlocitoare care să facă posibilă omogenitatea. Această *reprezentare mediatoare* este numită schemă transcendențială. Dacă la Aristotel era vorba de imagini mentale, la Kant vorbim de scheme. Am văzut că timpul, ca intuiție pură, e conținut de orice reprezentare a multiplului. Urmând această regulă *a priori*, timpul se află într-o relație omogenă cu categoria căreia îi conține unitatea, care la rândul ei conține fenomenul. Modul în care am arătat până acum că există condiții formale ale sensibilității astfel încât numai categoria poate fi aplicată la un obiect, este numit *schematismul intelectului pur*, iar această configurație care face legătura între sensibilitate și intelect, *schemă*. Astfel prezentată, schema va fi un produs al imaginației. Kant atrage însă atenția că aceasta nu trebuie confundată cu imaginea. Schema procură imaginea unui concept în urma acțiunii imaginației, astfel încât „la baza conceptelor noastre sensibile nu stau imagini ale obiectelor ci scheme”³⁷. În schema unui obiect își găsește semnificație regula sintezei imaginației. Imaginea nu poate să atingă generalitatea conceptului. Pentru a demonstra acest lucru, Kant se oprește la trei exemple: numărul, triunghiul și câinele.

³⁶ S. Barbey, *op. cit.*

³⁷ Kant, CRP, A141.

Primul exemplu explică faptul că imaginea unui număr și conceptul cantității corespondente sunt diferite. Numărul este schema (*reprezentarea unui procedeu general al imaginației*) conceptului cantității. Nu există imagine a unui număr care să mă trimită la concept, ci există o metodă de reprezentare (schema) prin care este redată imaginea unui concept. Aceeași schemă poate să creeze imagini diferite.

La fel se întâmplă și în cazul celui de-al doilea exemplu. Conceptul de triunghi poate să mă dispună a imagina triunghiuri diferite. Deci schema este adecvată conceptului, nu imaginea. Aici ea reprezintă o determinare a spațiului: „schema triunghiului nu poate exista nicăieri altundeva decât în gândire și semnifică o regulă a sintezei imaginației cu privire la figuri pure în spațiu.”³⁸ Mai departe vom vedea că timpul este privilegiat în circumscrierea schemei. Aceasta pentru că spațiul, fiind forma simțului extern iar timpul al simțului intern, putem spune că avem intuiții care nu sunt spațiale, însă cum numai în timp spiritul își apare lui însuși, nu există intuiții care să nu fie temporale. S. Barbery, criticând această teorie a lui Kant, sub rezerva că nu există reprezentări care să nu fie spațiale, sugerează că ar fi mai corectă definirea schemei prin *determinare a intuiției* (spațiu și timp) și nu determinări de timp.

Și în fine, cel de-al treilea exemplu, urmând aceeași regulă, conceptul de *câine* nu are nimic de-a face cu o imagine oarecare a unui câine pe care mi-o pot reprezenta. Pentru a acoperi generalitatea conceptului voi urma o regulă de care imaginația este responsabilă și prin care se construiește schema. Astfel, imaginea este produsul imaginației productive (valența empirică a ei), schema, a imaginației pure *a priori*. Imaginea putem spune că e legată de concept prin mijlocirea schemei. Schema unui concept pur este deci, mai mult, un produs transcendent al imaginației. Obiectul este conținut în intuiții, apoi în judecăți, posibilitatea acestei înlănțuiri este dată de imaginație.

Am văzut relația esențială a imaginației cu timpul. Orice sinteză are un caracter temporal. Avem o imagine a conceptelor și o schemă.

Heidegger găsește trei semnificații și modalități ale imaginii la Kant: ca vedere imediată în fiind, vedere a decalcului prezent care reproduce în fiind și vederea unui obiect oarecare. Imaginea ar fi intuiția empirică a ceea ce se manifestă. Conceptul nu se găsește prin imagine pentru că, am văzut, aceasta este o *representatio singularis*. Regula transpunerii fenomenului în concept este conținută de schemă și se efectuează în imaginație. Schema,

³⁸ *Ibidem*, A141.

spune Heidegger, este „transpunerea sensibilă a conceptului”.³⁹ Mediarea între fenomen și concept este văzută de Heidegger în trei timpi: mai întâi imaginea-schemă, apoi schema, apoi imaginea conceptului. Imaginea-schemă formând schema, „furnizează înainte imaginea orizontului transcendenței”.⁴⁰ Vorbeam mai devreme despre exigența omogenității între reprezentările conceptului și obiectului. Această omogenitate ar însemna coerența, suprapunerea între prezentarea posibilă, posibilitatea reprezentării și reprezentare, cum spune Kant, „adițiunea succesivă de unitate la unitate”.⁴¹

Imaginea este legată de simț și este pre-categorială (produsul puterii empirice a imaginației productive), schema are la origine imaginația pură *a priori*. Imagini pure vor fi astfel spațiul și timpul, ceea ce Heidegger numește imagine-schemă: „transpunerea sensibilă a conceptelor este o operație în totalitate specifică care furnizează imagini de o natură particulară. Transpunerea sensibilă generatoare de schemă despre care vorbește schematismul nu se lasă niciodată înțeleasă prin analogie cu «punerea în imagine» obișnuită și cu siguranță nu se lasă adusă aici.”⁴²

Rolul imaginației în structurarea schemei este acela de a justifica obiectivarea, iar aceasta se obține în transcendență. Kant prezintă, pentru a ilustra această obiectivare, în relația esențială a imaginației cu timpul, schemele transcendente ale conceptelor pure ale intelectului, după ordinea categoriilor.

„Se vede deci din toate acestea ce conține și ce face reprezentabilă schema fiecărei categorii: cea a cantității, producerea (sinteza) timpului însuși în aprehensiunea succesivă a unui obiect; schema calității, sinteza senzației (percepției) cu reprezentarea timpului sau faptul de a umple timpul; cea a relației, relația percepțiilor între ele în orice timp (adică după o regulă a determinării de timp); în sfârșit, schema modalității și a categoriilor ei, timpul însuși, ca corelat al actului de a determina dacă și cum un obiect aparține timpului.”⁴³

³⁹ Heidegger, *op. cit.*, p. 155.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 149.

⁴¹ Kant, CRP, A143.

⁴² Heidegger, *op. cit.*, p. 158.

⁴³ Kant, CRP, A145, B185.

Schemele sunt astfel *determinări de timp a priori* prin care se circumscrie *ansamblul timpului* în raportul său cu obiectele posibile. Fără acestea nu s-ar întruni condiția de omogenitate între obiect și concept, acestea din urmă nu ar avea semnificație, nu ar exista deci o raportare valabilă la cele dintâi. Timpul, spune Kant, „nu se scurge, ci în el se scurge existența a ceea ce este supus schimbării”⁴⁴. Imaginația este cea care ne face conștienți de această scurgere a timpului, pentru că ea este, potrivit celor afirmate mai sus, cea care *umple timpul*. Atunci ne putem întreba care este raportul nostru cu *timpul fix și imuabil*? Seria, conținutul și ordinea timpului sunt realizate, produse, de imaginație. Prin imaginație îmi este dat timpul de care sunt conștient, cel care se scurge. Timpul precede deci imaginația dar în același timp sursa acestuia pentru producerea schemei este în imaginație. De aici rezultă că schematismul intelectului, care este un produs al sintezei transcendente a imaginației, este condiția *întregului experienței posibile*. Dacă în acest „raport universal la această experiență”, cum îl numește Kant, constă „adevărul transcendental care precede orice adevăr empiric și îl face posibil”⁴⁵, putem spune că imaginația este încă o dată, centru al cunoașterii ontologice care la rândul ei este justificată prin unitatea structurală a transcendenței.

Concluzii la schematismul conceptelor pure ale intelectului:

1. schema este sinteza, schema unui concept pur este sinteza pură, prin aceasta ea acoperă toate reprezentările posibile și este legată de timp;
2. schemele sunt *determinări de timp a priori*, în sensul că timpul este la originea raportului esențial între fenomene-concepte-obiecte; el reprezintă cheia subsumării obiectelor sub concepte;
3. schema vizează unitatea multiplului în intuiție și unitatea apercepției;
4. schematismul, prin care Kant întărește răspunsul la întrebările cum se aplică la experiență principiile intelectului, cum această relație de heterogenitate între intuițiile empirice și conceptele pure devine omogenă, este al treilea termen, mediator între intelect și sensibilitate. Schema însă, spre deosebire de imaginație, rămâne doar factor mediator. Imaginația, ca facultate care produce determinările de timp pentru ca această mediere să fie posibilă, este factorul unificator între intelect și sensibilitate.

⁴⁴ *Ibidem*, A144.

⁴⁵ *Ibidem*, A146.

Concluzii

- La Kant sensibilitatea și intelectul au o rădăcină comună în capacitatea de mediere și unificare a imaginației.
- Problema imaginației are un sens ontologic pentru că prin ea se face o analiză a esenței ființei, gândirii, temporalității. Prin natura ontologică a imaginației se revelează ființa în înțelegerea acesteia de sine însăși: *îmi sunt redat mie însumi prin imaginație.*
- Imaginația reprezintă regula și stabilitatea determinării obiectelor ca fenomene în intuiție, consecință a „revoluției copernicane”, ceea ce face caracterul radical diferit al acesteia.
- Prin imaginație ființa este plasată în temporalitate.

BIBLIOGRAFIE

- KANT, Immanuel, 2009, *Critica Rațiunii Pure*, trad. Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, Editura IRI, București, revizuită și corectată de Ilie Părvu (consultată în manuscris).
- HEIDEGGER, Martin, 1953, *Kant et le probleme de la metaphysique*, Editura Gallimard, Paris.
- BARBERY, Stephane, 1994, *L'imagination chez Kant*, www.barbery.net/philo/imho/imagination-kant.htm
- ZAC, Sylvain, 1986, *F. H. Jacobi et le problème de l'imagination chez Kant* în *The Age of Enlightenment*, Archives de philosophie, vol. 49, n. 3, pp. 453-482, editor Beauchesne, Paris.
- LONGUENESSE, B., 2004, *Les concepts a priori kantien et leur destin*, Presse Universitaire de France, Revue de metaphysique et de morale, n. 44.